

Кравчук О., Калитко С., Завальнюк К. З історії чесько-українських зв'язків. // Перший президент Чехословацької республіки Т. Г. Масарик: вчений, політик, особистість: до 170-річчя від дня народження: матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 28 жовтня 2020 р.). Львів, 2020. С. 97-135.

Олександр Миколайович Кравчук, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця.

Сергій Леонідович Калитко – кандидат історичних наук, доцент, член Національної спілки краєзнавців України, **Вінниця**.

Костянтин Вікторович Завальнюк, кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації Державного архіву Вінницької області, **Вінниця**.

О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, К. В. Завальнюк,

З історії чесько-українських зв'язків

Витоки відносин чехів і укрainців сягають глибини віків. У минулому обох націй є чимало спільного, починаючи зі слов'янської спорідненості. Історичні долі чехів були пов'язані з усіма слов'янськими народами і, зокрема, з українцями. У 1900 р. в Україні проживало 54 тис. чехів і словаків, 1930-1931 рр. – 87 тис., 1959 р. – 28, 5 тис., 1989 р. – 17, 1 тис. [131, с. 83], 2001 р. – 5, 9 тис. чехів [17, с. 535]. У чеських землях проживало 1921 р. 3, 3 тис. українців – громадян ЧСР, 1930 р. – 11, 1 тис. [63, с. 228, 242], 1970 р. – 9, 8 тис., 1980 р. – 10, 4 тис., 1991 р. – 10, 1 тис., 2001 р. – 5, 3 тис. [83, с. 486]. Крім того, у вересні 2009 р. в Чехії працювало 135 тис. зареєстрованих українських трудових мігрантів і 30 тис. нелегальних заробітчан [84, с. 458].

Мета статті – розглянути головні аспекти історії чесько-українських відносин.

Насамперед чехів і українців об'єднує спільне слов'янське походження. Чеський науковець Л. Нідерле вважав, що слов'янські території напередодні їх розселення простягалися між Ельбою і середнім Подніпров'ям (з Десною, Прип'яттю і Березиною) [88, с. 28]. Це не виключає можливості участі у формуванні чеського етносу слов'ян – переселенців з території сучасної України. Підтвердженням цієї думки свідчить існування в ранньосередньовічній Чехії племен хорватів, дудлебів (дулебів, дулібів). Ще одне з плем'я з однаковою назвою в Україні і Чехії – лучани – згадує Л. Нідерле, посилаючись на повідомлення Костянтина Багрянородного. Лучани Чехії жили в середній течії р. Огри. Лучани Волині заснували місто Луцьк [88, с. 128, 170]. Причини міграції значної частини хорватів вчені пояснюють аварськими завоюваннями [24, с. 44]. Велика Хорватія утворилася у V-VI ст. Саме тоді її домінуючий етнос – слов'яни-хорвати, які раніше із верхів'їв Південного Бугу і Збручу опанували Буковину і Покуття, «почали заповнювати землі Східної Словаччини, басейну Дністра ... і Сяну, а далі вздовж Татрів і Судетів дійшли до витоків Одри й Ельби, басейну Заале і Білої Ельстер» [24, с. 43]. Влада хорватів поширювалася не тільки на племена західних слов'ян – зокрема предків чехів, а

також на східнослов'янські племена верхів'їв Дністра і північно-східних схилів Карпат [95, с. 371-372].

В складі Великоморавської держави у IX ст., стверджували історики П. Пеняк [93, с. 13, 17], І. Поп [95, с. 34] перебувала частина сучасної Закарпатської області України – Верхнє Потисся, а місцеве населення (білих хорватів) після 885 р. хрестили учні святих Кирила і Мефодія.

У IX ст. у сферу впливу Великоморавської держави також уійшли хорватські князівства на Прикарпатті – засян, поборан і західна частина князівства требовлян. Із занепадом Великої Моравії на початку X ст. ці князівства стали незалежними. Згодом, закарпатські князівства були завойовані уграми, а прикарпатські – Володимир Святославович включив 992 р. до складу Київської Русі [24, с. 47, 53; 94, с. 80].

Відзначимо ще один дискусійний аспект у історії чесько-українських взаємин. Йдеться про легендарного князя Олега Моравського. Л. Войтович відзначив із цього приводу наступне: «Що ж стосується ... «моравського» Олега, який у 940-949 рр. займав моравський престол, то, за умови, що такий князь справді існував, він міг бути справді сином Олега Віщого, змушеним до еміграції за правління Ігоря, якому німецький король Оттон I допоміг опанувати моравський стіл» [23, с. 112].

Л. Войтович також висловив своє бачення зв'язків з Чехією Великого князя Київського Володимира Святославовича – хрестителя Русі. Науковець погоджується з версією І. Мицька про чеське походження матері Володимира – Малуші, ключниці княгині Ольги. На думку обох дослідників вона була донькою Мала Любчанина з чеського Лібіце. На Русь він приїхав у 961 р. у складі місії єпископа Адальберта [24А, с. 7].

Не виключено, що частина етнічних західноукраїнських земель входила до складу держави Пржемисловичів. 981 р. князь Володимир Святославович, як вказує «Повість минулих літ», зайняв міста Перемишль, Червен та інші [94, с. 64]. Л. Войтович припустив, що Перемишль був хорватським містом, назва якого пов'язана з іменем хорватського або моравського князя Пшемисла [24, с. 27]. На Замковій горі у Перемишлі виявлено залишки храму-ротонди великоморавського типу. Великоморавська культурна спадщина, відзначив Д. Крвавич, вплинула на українське дерев'яне сакральне будівництво, особливо на Бойківщині та Лемківщині [66, с. 122, 125].

Л. Войтович відзначає, що після приєднання Перемишля та інших міст, Володимир одружився з чешками з князівських родів [24А, с. 14].

Інтенсивними були й торговельні відносини. О. Колесса зауважував, що «Через Русь-Україну ішов до чеської землі стародавній шлях із Сходу, про який згадують арабські письменники X ст.» [59, с. 19]. Про торгівлю з чехами згадано у «Повісті минулих літ». У 969

р., пояснюючи своє прагнення «жити в Переяславці на Дунаї» Великий князь Київський Святослав казав: «... бо то серцевина землі моєї. Туди сходяться всі блага: від греків – золото, шовки, вино і всілякі плоди земні, із Чехії й Угорщини – срібло й коні, із Русі ж – хутра і віск, мед і челядь» [94, с. 49].

З поширенням християнства на чеських та українських землях культурні зв'язки між ними набувають сталого характеру. «Від XI ст., відзначав О. Колесса, знані і розповсюджені були на Україні житія чеських святих Вячеслава і Людмили, а їхні імена, взяті до грецько-українського календаря, знаходимо тут ще протягом ряду дальших століть. У старочеському монастирі на Сазаві жила пам'ять про українських святих Бориса й Гліба» [59, с. 19].

У більшості відносини Чехії і Русі були мирними. Так, у 996 р. літописець записав про Володимира Великого: «І жив у мирі з сусідніми князями – з Болеславом Польським, Стефаном Угорським і Андріхом Чеським» [94, с. 85]. Першим винятком став військовий похід у червні 1076 р. князів Володимира Всеволодовича і Олега Святославовича із поляками проти короля Чехії Вратислава. Він виступив проти Болеслава Польського – союзника Великого князя Київського Святослава Ярославовича. Після успішних бойових дій, зокрема, захоплення м. Глац, чехи просили миру. Прикметно, що побачені у Чехії замки, зведені на берегових кручах, стали певним зразком для князя Володимира Мономаха у розбудовані неприступного замку у Любечі [54, с. 314-321, 354-357].

Друга військова сутичка з Чеським королівством сталася 1252 р., коли Данило Галицький воював за австрійську спадщину Бабенбергів. Він здійснив найзахідніший похід руських князів – на м. Троппау (Опава). Його облога була невдалою. Син Данила Галицького, Лев, у 1291 р. уклав мир із чеським королем [59, с. 18].

У X – XIII ст. неодноразово укладалися династичні шлюби між Чехією і Київською Руссю. Зокрема, дві жінки Володимира Великого були чешки, від яких він мав трьох синів – Вишеслава, Святополка і Мстислава [38, Т. 10, с. 3739]. У свою чергу, чеський король Пржемисл-Оттокар II (1253-1278) взяв шлюб з Кунегундою (Кунгудою), батьком якої був князь Ростислав Михайлович, який деякий час володарював у Галицькому князівстві [22, с. 420].

Перші згадки про поселення чехів на українських землях і давніх русичів – у Чехії сягають XIII ст. У 1926 р. на українському науковому з'їзді у Празі з доповіддю «Чеська звістка про київську еміграцію XIII в.» виступив М. Славінський, який заперечив теорію відомого російського історика М. Погодіна про те, що під час монгольської навали населення Києва у пошуках порятунку утікало на північний схід. Автор, посилаючись на листи монахів різних орденів та тогочасні літописи, констатував факт існування київської еміграції XIII ст. в Чехії та в Саксонії [119, с. 14].

Ян Длугош повідомляв, що під час голоду в Чехії 1281-1282 рр. певна кількість чехів оселилася у Галицькому князівстві. Вихідці з чеських земель знаходилися серед оточення князя Юрія II Болеслава, наприклад, радник Юрій Хотко [17, с. 535].

За правління князя Владислава Опольського (1373-1378 рр.) до Галичини прибували торговці, ремісники, деякі шляхетські роди (Врани). Відзначимо, що у зв'язку з тісними торговельними контактами, чеська срібна монета – празький гріш, що карбувалася у 1300-1547 рр., у XIV-XV ст. була основним засобом обігу на грошовому ринку українських земель [135, с. 208].

Після пожежі Львова у 1381 р. у відбудові міста брали участь, поряд з іншими, моравські теслі [46, с. 173]. У XV ст. Львів, як важливий торговельний та ремісничий центр, притягав колоністів із чеських земель. Серед львівських міщан на той час було кілька прізвищ з додатком «Чех», «Чеський» та ін. Зокрема, Альберт Чех Тучампський був війтом Львова [17, с. 535].

Українці брали участь у гуситських війнах і допомагали чеському народові відбивати натиск німецьких феодалів. Онук Великого князя Литовського Ольгерда – Сигізмунд Корибутович (1394/1396-1435), у 1422-1423 рр. був намісником Великого князя Литовського Вітовта у Чеському королівстві [14, с. 552; 136, с. 302]. Вітовт у квітні 1422 р. повідомив про згоду прийняти корону Св. Вацлава. 5-тис. військо Сигізмунда формувалося переважно у Великому князівстві Литовському та Галицькій Русі й складалося здебільшого з руських боярлицарів. Князь Сигізмунд був людиною близькою до Яна Жижки. У 1423 р. пражани пропонували йому королівську корону [86, с. 81]. Однак, боротьба за неї у 1424-1427 рр. була для князя невдалою, відтак він воював на боці гуситів як звичайний кондотьєр [14, с. 552]. У 1422-1434 рр. на боці гуситів відважно воював також князь Федько (Фридерік) Острозький (?-1438) [136, с. 302].

У цей час чеські брати з'явилися на Україні, пропагуючи своє вчення, відголоски якого бачимо в українських братствах XVI-XVII ст. [59, с. 20].

Для боротьби з навалою Османської імперії, Австрія, Чехія і Угорщина (в складі якої перебувало у той час Закарпаття) 1526 р. об'єдналися під владою династії Габсбургів, зберігаючи автономію.

Різноманітні контакти між чехами та українцями залишали слід у різних сферах життя

Один із зразків українського фольклору – «Пісня про Штефана воєводу» міститься у граматиці чеха Яна Благослова (1571 р.). Чеські впливи помітні в «Лексиконі словено-руському» Памво Беринди. Актова мова литовської доби містить низку чехізмів у правничій термінології [38, Т. 10, с. 3739]. Те ж саме стосується козацької військової термінології. Зауважимо, що чеський вплив на козаків, зокрема, проявився в їх тактиці (організація табору) [17, с. 535].

У 1594-1598 рр. до цісаря Рудольфа II у Прагу приїздив представник Запорізької Січі С. Хлопицький [38, Т. 10, с. 3739]. Він обіцяв «навербувати для боротьби проти турків і татар 10 тис. козаків» [101, с. 95]. Рудольф II надіслав на Січ посольство, яке очолив онімечений моравський шляхтич з роду Одровонжів – Еріх Лясота зі Стеблева (1550-1616) [62, с. 17; 101, с. 95]. Про цю подорож Еріх Лясота залишив «Щоденник» [74, с. 97-111]. Посольство у супроводі С. Хлопицького виїхало з Праги 24 лютого 1594 р. [101, с. 96]. Їхали через Львів, Київ, інші міста. 9 червня 1594 р. прибули на Січ [62, с. 17]. Участь «українського козацтва у війні Священної Римської Імперії проти Туреччини в 1594-1595 рр. була наслідком саме цих переговорів», вважав М. Кравець [62, с. 20].

Після поразки чеських протестантів у битві на Білій горі 8 листопада 1620 р., із земель «Корони Св. Вацлава» емігрували противники Габсбургів, зокрема, до Речі Посполитої – представники роду Орликів. Один із них – Пилип Орлик у 1710-1742 рр. став гетьманом України в еміграції, був творцем першої європейської і української конституції [36, с. 151].

Наприкінці XVIII ст. чехи почали виїжджати з монархії Габсбургів до Російської імперії. Зокрема, зафіксоване переселення 170 чеських сімей у Крим. Відтоді в Україні з'явилися чеські музиканти, які своїми капелами мандрували від міста до міста. Серед них були Я.-Б. Прач, А. Єдлічка, Я. Ландвара [17, с. 535-536]. Прикметно, що Я.-Б. Прач на Наддніпрянщині записав мелодії українських пісень, виданих окремими збірками у Петербурзі 1790 р. і 1815 р. Це були перші музичні записи української пісні [38, Т. 10, с. 3739].

Після інкорпорування до Габсбурзької монархії у 1772 р. «Королівства Галіції і Лодомерії», на західноукраїнських землях працювали державні службовці чеського походження. Так, князь Л. А. Лобковіц у 1832-1836 рр. був намісником у Галичині [17, с. 536; 112, с. 9].

У XIX ст. діяльність чеських діячів сприяла початку українського національного відродження на Західній Україні. Й. Шафарик, Я. Коллар, К. Гавлічек-Боровський, Ф. Л. Челяковський, Ф. Палацький, інші вплинули на літературне і національне відродження українців у Галичині, особливо ж на літературну діяльність М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича [59, с. 21].

Самобутність українського народу обстоював Ф. Палацький [38, Т. 10, с. 3740]. У праці, надрукованій 1830 р. у «Часописі Чеського Музею», він відзначав: «Русинський народ мовою відрізняється і від росіян, і від поляків. ... На півдні народ русинський сягає аж до Угорщини. Ціла Східна Галичина є українською. Звідти тягнуться русини по Поділля, Волині й Україні аж за Дніпро і далі аж до Кубані» [70, с. 158].

Минулим Чехії цікавився Т. Шевченко. Він високо оцінював Я. Гуса, Я. Жижку, П. Шафарика, В. Ганку, Я. Коллара та ін. Я. Гус у поемі «Єретик» (1845 р.) названий «славним»,

великим мучеником, «чехом святим». Засуджуючи спалення Гуса за виступи проти римського папи та німецької експансії. Т. Шевченко звеличував просвітницьку діяльність чеської інтелігенції, її роль у відстоюванні самобутності національної культури та взаємності слов'янських народів. В «Єретику» поет писав: «Слава тобі Шафарику, /Вовіки і віки, /Що звів еси в одно море /Слав'янські ріки!» [52, с. 24].

К. Гавлічек-Боровський у статті «Слов'янин і чех» (1846 р.) підтримав право українців на свободу: «Малоруська Україна є постійне прокляття, яке самі над собою винесли поляки і росіяни ... над Польщею і Росією мститися пригнічена свобода України» [59, с. 23].

У 1848 р. українці вперше презентували свої політичні вимоги на європейському форумі – Слов'янському з'їзді у Празі. Прикметно, що програми галицьких і закарпатських русинів були подібними (утворення єдиного автономного коронного краю з Галичини, Закарпаття, Буковини). Ці прагнення автономії у складі Габсбурзької держави були схожими з чеською програмою австрославізму.

Активними залишалися культурні зв'язки українців і чехів. Чеські вчені працювали у багатьох навчальних закладах на українських землях [69, с. 45]. З істориком А. Угле тісно пов'язане створення у 1817 р. реального училища, на основі якого 1844 р. у Львові відкрито технічну академію [69, с. 48]. Медик Й. Беррес (1796-1844) працював у Львівському університеті та ініціював створення у 1831 р. спеціалізованої інфекційної лікарні у Львові. Історик В. Цих у 1836-1837 рр. був ректором Київського університету [69, с. 45]. Ректорами Львівського університету обиралися вихідці з Чехії правники Ф. Туна та Е. Гербст (у 1853-1854 рр.), професор математики І. Лемех (у 1854-1855 рр.) [69, с. 46-47]. Фізик А. Гандл у 1893 р. обраний ректором Чернівецького університету [30, с. 89].

Одним із перших чеських авторів, які ознайомили своїх співвітчизників із творчістю Т. Шевченка був В. Дундер. Він високо її оцінював, зокрема, у статті «Українська література» у газеті «Pražské noviny» 29 квітня 1860 р. [67, с. 109]. Зауважимо, що у 1876 р. у Празі вийшло 2-томне, найповніше на той час, видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Франка, українські пісні та казки перекладали Р. Єсенська, Я. Гудец, К. Єлінек. Українську народну творчість досліджували Л. Куба, Й. Гануш і Ф. Ржегорж. Останній багато років жив у Галичині і став видатним популяризатором української культури в Чехії [18, с. 539; 38, Т. 10, с. 3740].

Йозеф Главка (1831-1908), чеський архітектор, засновник і перший президент Чеської академії наук, літератури і мистецтв, у 1864-1873 рр. працював на Буковині, зокрема, був автором проекту комплексу будинків буковинського православного митрополита у Чернівцях, що нині є одним із корпусів національного університету імені Ю. Федьковича [68, с. 110].

Зближувала обидва народи і спільна діяльність західноукраїнських і чеських політиків в австрійському парламенті (1867-1918 рр.). Чехи і українці жодного разу не голосували проти взаємних інтересів [59, с. 27].

Певну роль чехи відіграли у розвитку економіки Галичини, зокрема, такої галузі, як броварництво. У Львові в середині XIX ст. діяло 5 броварень, в яких працювали чеські фахівці. Львівським чехам належали броварня на Підзамчі – родині Кіселків, броварня на тодішній вул. Св. Лазаря – Прохазкам [112, с. 15].

Між західноукраїнськими і чеськими землями активізувалися економічні зв'язки. Зокрема, із Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття в австрійські провінції та чеські області поставлялася худоба, продукти тваринництва, хліб, віск, сіль, селітра, полотно і вироби з нього, вовна, шкіра, дерев'яні вироби, поташ, галун тощо [44, с. 132, 135].

У другій половині XIX ст. у Львові проживало приблизно 1 тис. чехів [37, с. 160]. Життя чеської громади відзначалося активністю, 1867 р. утворено товариство «Ческа беседа».

Діячі українського національного руху запозичували у чехів форми культурно-просвітницької діяльності [11, с. 540]. У 1868 р. створено галицьку «Просвіту» за зразком культурно-освітньої організації «Чеська матиця», у 1884 р. засновано у Львові український «Сокіл» (за зразком чеського «Соколу») тощо [59, с. 27; 92, с. 143].

Системного характеру набрала українсько-чеська літературна і наукова співпраця. Низку чеських учених обрано дійсними членами НТШ (Я. Бідло, Л. Нідерле, Ї. Полівка, З. Неєдли, К. Ходунський й ін.). 7 січня 1914 р. Чеське Королівське Товариство Наук обрало своїм закордонним членом М. Грушевського [50, с. 86]. Членами Чеського етнографічного товариства у Празі були В. Гнатюк і І. Франко [38, Т. 10, с. 3740; 11, с. 540]. Зауважимо, що І. Франко був «центральною постаттю в чесько-словацько-українських взаєминах в останній третині XIX – на початку XX ст.» [29, с. 118]. З його іменем «пов'язана поява в українському слов'янознавстві нового напрямку – вивчення чесько-українських культурних зв'язків» [55, с. 62]. І. Франку належать статті з чеської тематики у пресі, переклади з чеської літератури, статті з українознавства у чеських виданнях, зокрема, в енциклопедії «Ottův Naučný Slovník» [38, Т. 10, с. 3740]. Статті І. Франка «Národ sobě» і «З гостювання у Празі», присвячені відповідно відкриттю Чеського національного театру та Празькій етнографічній виставці [123, Т. 46, кн. 2, с. 228-241; Т. 53, с. 59-76]. Важливе значення мали його праці «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар» [123, Т. 29, с. 40-50], «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» [123, Т. 29, с. 51-77], «До історії чесько-руських культурних взаємин» [11, с. 541; 123, Т. 33, с. 137-141]. «Карел Гавлічек-Боровський. Життєписний нарис» [123, Т. 11, с. 399-409], «Дещо про «Рукопись Короледворську»» [123, Т. 10, с. 27-36], «Виклади проф. Масарика в Чикаго» [122, с. 49-51].

У той час з'явилася низка творів І. Франка у чеських перекладах Ф. Главачека, Я. Розводи, Р. Єсенської, його драма «Украдене щастя» була поставлена у Празі як опера [38, Т. 10, с. 3740].

З Чехією тісно пов'язана наукова і професійна діяльність українських вчених.

Я. Кулик (1793-1863), математик, родом із Львова, з 1826 р. був професором Празького університету [38, Т. 4, с. 1230].

Професор фізики та електротехніки, родом із Тернопільщини, І. Пулюй у 1888 р. був обраний ректором Празького університету. Там також працював біохімік і епідеміолог І. Горбачевський. Він заклав в університеті основи медичної хімії, створив наукову школу біохімії. Його неодноразово обирали деканом медичного факультету, а в 1902 р. – ректором університету [30, с. 90].

В Україні одним з найвідоміших археологів став чех Вікентій Хвойка (1850-1914), родом з чеського села Семин. Закінчив комерційне училище. У 1876 р. переїхав до Києва, де працював учителем та займався вирощуванням хмелю і чеського проса – росички. Видав праці з цієї галузі. У 1890-х рр. захопився археологією, досліджував Кирилівську стоянку пізнього палеоліту на Старокиївській горі у Києві. 1896 р. відкрив перші поселення трипільської культури на Київщині. Досліджував пам'ятки бронзового і ранньозалізного віків у Середньому Подніпров'ї. У 1899 р. відкрив пам'ятки зарубинецької культури, у 1900-1901 рр. – пам'ятки черняхівської культури тощо. Був одним із засновників і працівників Київського міського музею старовини і мистецтва (нині – Національний історичний музей). У працях з археології Хвойка активно доводив автохтонність східних слов'ян на території Середнього Подніпров'я, поклав початок джерельної бази археологічного дослідження Середнього Подніпров'я [129, с. 365-366].

У другій половині ХІХ ст. розпочався новий етап чеської колонізації в Україні. У 1868-1874 рр. на Правобережну Україну переселилося понад 20 тис. чехів, що заснували 65 поселень [58, с. 10]. У 1860-1870 рр. засновано чеські колонії (переважно хліборобські), зокрема, на Волині, у Криму. У 1868-1870 рр. у Волинській губернії поселилося 946 чеських сімей, які на вигідних умовах купували поміщицьку землю [17, с. 536].

Чехи принесли високу землеробську культуру, вирощували нові для деяких регіонів України технічні культури – хміль і мак, ними було виведено сорт хмелю з врахуванням клімату та ґрунтів Волині [7, с. 567].

У 1897 р. на Волині мешкало 28 тис. чехів. Чехи збудували у краї 16 броварень, 113 млинів, 5 цукрових заводів. У 1871-1875 рр. в регіоні було створено три парафії чеської гуситської церкви. У 1870-1880 рр. існувало понад 20 чеських шкіл, але у 1887 р. вийшов закон про їх ліквідацію та заміну російськими впродовж трьох років. Волинським чехам вдалося зберегти театральні та співочі товариства, літературні гуртки і бібліотеки, а також трактири як

місця зустрічей та проведення традиційного дозвілля. На початку ХХ ст. чеські школи було відновлено. Діяли добровільні пожежні дружини [102, с. 196-198].

Також чехи придбали земельні ділянки у Херсонській та Таврійській губерніях, на Кубані. У 1870-1871 рр. вихідці з Чехії придбали у поміщиків 20 тис. десятин землі у центральній частині Криму. Почався процес заснування тут і на прилеглих землях невеликих чеських поселень. Зокрема, у Таврійській губернії засновано Новгородовку, а в Херсонській – Богемку [17, с. 536].

Із 1874 р. через ускладнення процесу придбання землі та поширення на переселенців військового обов'язку їх потік в Україну зменшився. На початку ХХ ст. в Україні існувало приблизно 130 чеських поселень [17, с. 536]. На Наддніпрянщині напередодні 1914 р. проживало 44 433 чехи [58, с. 10]. В Одесі діяло «Чеськослов'янське товариство підтримки», засноване у 1900 р. Чеський гурток був також організований у Харкові [102, с. 200].

На території сучасної Вінниччини перші чеські переселенці почали з'являтися після 1874 р., у зв'язку із масовим відтоком німців-менонітів, через запровадження у Російській імперії загальної військової повинності. 24 жовтня 1874 р. між громадою чехів-землевласників колонії Голендри та попередніми власниками-німцями – менонітами укладено купчу на 957 десятин землі [80]. Перші 204 чеських переселенців поселилися у Голендрах у 1876 р. Через рік чехи прийняли російське підданство і Київською казенною палатою були причислені до с. Михайлин. На початку 1883 р. переселенцям дозволили створити самостійну сільську громаду. На 1890 р. у колонії налічувалося 57 домогосподарств, в яких проживало 139 чоловіків та 127 жінок. Після клопотання сільського сходу та дозволу імператора Олександра III від 27 жовтня 1891 р. населений пункт перейменували у Миколаївське, згодом у Миколаївку [20, с. 255-256].

Чехи залишили помітний слід і в культурно-мистецькому середовищі Поділля. Зокрема, це стосується діяльності талановитого чеського архітектора і художника Ї. Стібрала (1859-1939), який вже у 28 років став професором, а через одинадцять років-директором Празької художньо-промислової школи, виконував відповідальні державні замовлення, займався реставрацією пам'яток архітектури Чехії, новим будівництвом. Саме Ї. Стібралу місто Немирів на Поділлі зобов'язане своїми кращими архітектурними пам'ятками, спорудженими за його проектами: палацом княгині Марії Щербатової, спиртзаводом, електростанцією, критим ринком та низкою житлових і господарських будівель [78, с. 68]. При спорудженні немирівського палацу у 1893-1899 рр. архітекторами-будівничими працювали чехи Г. Грюнер, Е. Крамарж та А. Зіма. Чехи і, насамперед, сам Ї. Стібрал тактовно призвичаювалися до місцевих, українських будівельних традицій та правил [78, с. 90-91].

Великий внесок у розвиток музичної культури Подільського краю зробили музиканти, педагоги, громадські діячі, вихідці з Чехії З. Комінек та В. Петр. Після навчання у Празькій

консерваторії та Чесько-Слов'янській академії музики і співу, З. Комінек викладав у академії, був капелмейстером оркестру балету Празького земського театру. З 1911 р. і до смерті у 1950 р. його життя та діяльність пов'язані з Кам'янцем-Подільським. У 1911-1917 рр. працював військовим диригентом, викладачем музики у чоловічій гімназії, комерційному училищі, приватній музичній школі, займався виконавською діяльністю як скрипаль. У 1917-1935 рр. обіймав посаду концертмейстера драматичного театру. Водночас певний час викладав у загальноосвітній та музичній професійній школах, працював скрипалем радіогазети «Червоний кордон», у 1932-1937 рр. – диригентом духового оркестру Кам'янець-Подільського прикордонного загону. У 1935 р. – створив при кінотеатрі ім. Войкова камерний оркестр, яким керував до кінця життя. У 1944-1945 рр. був директором театру імені Т. Шевченка. В. Петр отримав освіту у Празькому та Санкт-Петербурзькому університетах. У Празі був учнем Празької школи органістів. Окрім музичної, мав філологічну освіту. Працював у гімназіях Києва, Одеси, Кам'янця-Подільського. Доктор грецької філології Київського університету та Ніжинського історико-філологічного інституту. З 17 липня 1918 р. – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету. Викладав курси грецької та латинської мов, історії та теорії музики. Через погіршення стану здоров'я у 1921 р. виїхав на батьківщину, де помер у 1923 р. [71, с. 166-169].

Певний час у Вінниці жив та працював син видатної чеської письменниці Б. Немцовой статський радник Ярослав Немец (1842-1898). Він вивчав малярську справу у Мюнхенській королівській академії промисловості та мистецтва, однак, через брак коштів не закінчив навчання. Згодом був учителем креслення в реальному училищі в Одесі, директором реального училища у Рівному. У 1890-1895 рр. працював першим директором Вінницького реального училища. У Вінниці він також займався овочівництвом та садівництвом. Як визнаний фахівець у цій галузі у 1895 р. російським міністерством землеробства був направлений на стажування до США та Канади. Після повернення видав наукову працю, у якій підсумував свій агротехнічний досвід. У 1898 р. відбув на лікування до Праги, де невдовзі помер [1].

Чимала заслуга чехів і у розвитку броварництва на Поділлі. У 1888 р. броварню та солодовий завод заснував у містечку Зіньків Подільської губернії чех В. Дівішек [120, № 7074 (Д)]. У 1893 р. чехи – Ф. Фучек побудував у Вінниці потужну броварню «Славянский паровой пивоваренный завод» [41, с. 116], у 1907 р. – Я. Трнко – броварню у Бершаді [105, с. 4].

Наприкінці XIX ст. у Києві чехам належало 50 торговельно-промислових закладів. На початку XX ст. у районі міста – Шулявка, проживало понад 5 тис. чехів і словаків, які, переважно, працювали на заводі Я. Гретера і Й. Криванека. Чехи засновували чавуноливарні, машинобудівні заводи, що виготовляли, переважно, устаткування для харчової, будівельної галузей промисловості. Також була побудована фабрика грамофонних платівок, продукція якої

напередодні Першої світової війни була відома в Європі. У 1914-1915 рр. це було одне з двох подібних підприємств у Російській імперії [79, с. 46, 47, 49]. У Києві чехи утримували трактири та готелі [102, с. 199].

На Шулявці було влаштовано парк «Стромовка», де відбувалися народні гуляння, виступали духовні і струнні оркестри, ставилися вистави самодіяльного Чеського театру. У 1907 р. побудовано і відкрито Київську чеську школу [17, с. 536]. Діяла мережа їх громадських організацій: освітнє товариство «Ян Амос Коменський», фізкультурне об'єднання «Південь», гімнастичне товариство «Сокіл» [102, с. 199], засноване у 1905 р. [21, с. 232], видавалася часописи «Česky pravoslavny kalendář» (1888), «Rusky Čech» (1906-1908), «Čechoslovan» (1911-1914, 1916-1918) та ін. [17, с. 536]. На сторінках видання «Rusky Čech» вперше було опубліковано повний переклад чеською мовою поеми Т. Шевченка «Єретик» та новознайдений повний текст оригіналу [42, с. 63].

Значного поширення серед чехів України набув сокільський рух. Його осередки у 1904 р. було засновано у Харкові, у 1908 р. – у Кам'янці-Подільському, у 1910 р. – у Житомирі [75, с. 89, 91, 94].

Україна була одним з центрів консолідації чехословацького національно-визвольного руху під час Першої світової війни. У серпні 1914 р. у Києві утворено військовий підрозділ «Чеська дружина». До нього приєднувалися військовополонені чехи з австро-угорської армії. У вересні 1917 р. утворено Чехословацький корпус. Його 1-а дивізія формувалася у Волинській губернії, 2-а – у Полтавській губернії [56, с. 110]. У Києві також розташовувалося відділення Чехословацької національної ради, що підтримувало приязні відносини з Центральною Радою [17, с. 536]. Прикметно, що до складу Центральної Ради 30 липня 1917 р. увійшли представники національних меншин, серед яких був чех – депутат від чехословацьких профспілок в Україні доктор Новотний [25, с. 104; 118, с. 566].

Відділення Чехословацької національної ради в Росії вітало відновлення української державності у формі УНР. «Ми визнали Україну, що проголосила себе III Універсалом самостійною державою, але у складі федеративної Росії», згадував Т. Г. Масарик [97, с. 37]. Як лідер визвольного руху чехів і словаків він перебував у Києві з 22 листопада 1917 р. до 22 лютого 1918 р. [81]. Т. Г. Масарик провадив переговори політиками УНР (М. Грушевський, В. Винниченко, О. Шульгин та ін.) про статус чехословацьких легіонів [35, с. 2].

12 грудня 1917 р. на Конгресі поневолених націй в Києві Т. Г. Масарик уперше висловився за право України на незалежність й соборність, що вплинули на активізацію дій Центральної Ради на шляху державної самостійності [19, с. 52].

Сформована українською стороною «Комісія в справі формування Чехо-словацького корпусу на Українській території» 13 грудня 1917 р. ухвалила рішення «дати зазначеному

Корпусу можливість закінчити своє формування як з технічного, так і з матеріального боку» [72, с. 31; 125, арк. 1]. Умовами завершення формування корпусу були: «1. Корпус, прийнявши обов'язки захищати інтереси Української Республіки, коритися всім розпорядженням Української Військової Влади і при потребі продовження війни займає місце на фронті по вказівкам цієї влади. 2. Наколи б виникла потреба захищати від зруйнування та розграбовання злочинним елементом народнього майна... Корпус дає[ть] свою допомогу, згідно з вказівками Української Військової Влади. Але, разом з цим, вживання зазначеного Корпусу, яко засобу для міжпартійної, або міжнаціональної боротьби визнається недопустимим. 3. При демобілізації зазначений Корпус здає всю зброю і військове майно в розпорядження Української Військової Влади». 17 грудня 1917 р. ці умови затвердив генеральний секретар з військових справ С. Петлюра [72, с. 31, 125, арк. 1-1 зв.]. Узгоджені умови закріпила угода Чехословацької національної ради з УНР від 15 січня 1918 р. про умови перебування чехословацьких легіонерів в Україні [97, с. 37]. Український парламент допоміг в організації чехословацької армії обмундируванням і озброєнням [35, с. 2]. Корпус продовжував зберігати нейтралітет щодо подій всередині України.

19 січня 1918 р. Т. Г. Масарик був присутній в Києві на засіданні, комісії для розробки проекту утворення чехословацької національно-персональної автономії в Україні при правлінні Союзу чехословацьких товариств на Русі. Таку автономію було визнано життєво необхідною для збереження національного існування, культурного і економічного розвитку чехів і словаків – громадян УНР [12, с. 22]. За часів Центральної Ради в Україні діяло 43 чеських школи [132, с. 57-58].

25 січня 1918 р. IV Універсалом Центральна Рада проголосила незалежність УНР. Її мирні переговори з Четверним союзом несли в собі небезпеку роззброєння чехословацьких легіонів. 26 січня 1918 р. Т. Г. Масарик повідомив міністра закордонних справ УНР О. Шульгина про розрив угоди 15 січня 1918 р. і вихід з території України. Лідер чехословацького руху зауважив, що відокремлення УНР від Росії вважає помилкою, оскільки «виснажена війною і зовсім не готова до ведення будь-яких інших військових дій Україна, підпаде у сильну залежність до німців і австрійців» [97, с. 37]. Як зауважив С. Віднянський, «З точки зору мети, завдань і зовнішньополітичних інтересів чехословацького національно-визвольного руху це було цілком закономірним кроком, адже Україна уклала мирний договір і звернулася за допомогою до тих, кого чехи й словаки вважали своїм головним ворогом і від поразки яких залежав успіх їх боротьби за незалежність. Крім того, цілковита самостійність України суперечила переконанням Т. Масарика щодо вирішення українського питання, а також його поглядам на післявоєнний устрій нової Європи» [15, с. 46].

Зберегти корпус у вирі революційних подій Т. Г. Масарик вважав найважливішим завданням. Після підписання УНР Брест-Литовського миру, 7 лютого 1918 р. Т. Г. Масарик проголосив Чехословацький корпус в Росії частиною автономної чехословацької армії у Франції, чим була знята загроза відправки до Австро-Угорщини чехів і словаків, які офіційно були її підданими [141, s. 75].

Метою Т. Г. Масарика було бажання уникнути зіткнення з більшовиками і отримати дозвіл на проїзд чехів до Владивостока, де, за домовленістю з Францією, їх мали переправити пароплавами до Європи [81]. 10 лютого 1918 р. Т. Г. Масарик уклав з більшовицьким командувачем у Києві М. Муравйовим угоду про забезпечення озброєного нейтралітету корпусу і право його передислокації до Франції [141, s. 75].

Відхід корпусу до Росії розпочав 20 лютого 1918 р., 2 березня він залишив Київ [4, с. 48; 142, s. 147]. 8-13 березня 1918 р. деякі чехословацькі підрозділи спільно з червоноармійцями у боях затримали німців біля Бахмача в Україні [141, s. 75]. Це дозволило організовано евакуювати підрозділи Чехословацького корпусу і Червоної армії [134, с. 51].

Із проголошенням восени 1918 р. Чехословацької республіки, Західноукраїнської народної республіки та відновлення Української Народної Республіки розпочалися міждержавний етап українсько-чеських взаємин. Як і країни Антанти, ЧСР не встановила офіційних дипломатичних відносин з УНР і ЗУНР. Разом із тим, Чехословацька республіка de facto визнала українські державні утворення. Із грудня 1918 р. в Празі діяло представництво ЗУНР (очільник – мовознавець і педагог С. Смаль-Стоцький), а з лютого 1919 р. – Надзвичайна дипломатична місія УНР, головою якої був колишній міністр праці Української Держави М. Славінський.

Влітку 1919 р. в понад 20 чеських містах з величезним успіхом відбулися концерти Української Республіканської Капели під керівництвом Олександра Кошиця [38, Т. 10, с. 3740]. Сам О. Кошиць виводив походження свого роду від італійських патрицій Розінів (Розінусів), які перейшли в Богемію за часів володаря Чеха і заснували там рід Розенбергів. Один з представників роду – Порай у 995 році прийняв польське підданство, хоч визнавав себе чехом. Рід Кошиців вимовлявся так: «Кошиць герба Порай» [106, с. 262-263].

У цей час в чеських землях формувалася українська емігрантська спільнота, що, переважно, складалася із військовополонених та біженців часів світової війни. У травні 1919 р. вона поповнилася окремими підрозділами Української Галицької армії (серед її командного складу були чехи [112, с. 10; 109, с. 338, 354-355, 366, 414; 21, с. 234-235]), які опинилися у ЧСР після окупації території ЗУНР Польщею. Окремі з цих підрозділів, разом з армією ЧСР, виступили проти військ Угорської радянської республіки і, втративши приблизно 350 вбитих і поранених у боях під Кошицями та під Новим Местом, допомогли зупинити їх наступ [87, с. 54-55]. Президент ЧСР, після перемовин з представником ЗУНР, дозволив інтернувати підрозділи

Української Галицької армії [139, s. 107]. Згодом інші з'єднання армії також потрапили до ЧСР. Всі вони (бл. 4 тис. осіб) були зосереджені у містах Німецьке Яблонне, Ліберці (понад 1 тис. осіб), згодом Йозефові [65, с. 42]. Загалом, на початку 1920-х рр. кількість українських емігрантів сягала 20 тис., до 1945 р. Чехія залишалася найактивнішим осередком української еміграції [38, Т. 10, с. 3741].

На порядок денний постало питання політики щодо емігрантів. Одним із її ініціаторів виступив Т. Г. Масарик [133, с. 65]. У 1920 р. він дозволив освітянам із Наддніпрянщини та Галичини працювати у новостворених школах Закарпаття [124, с. 24].

На визначення політики щодо українських емігрантів впливало ставлення президента ЧСР до Радянської Росії та інших тогочасних радянських державних утворень. Т. Г. Масарик вважав, що у майбутньому внаслідок «політичного дилетантизму більшовиків» відбудеться зміна однопартійної радянської влади демократичною системою з більш поміркованими політичними силами, що дозволить лівій російській еміграції знайти спільну мову з більшовиками [103, с. 29]. Підтвердження своїх поглядів Т. Г. Масарик вбачав у запровадженні нової економічної політики у 1921 р. [65, с. 42].

Допомога емігрантам «базувалася не тільки на принципах гуманізму, братерства, але насамперед на слов'янській єдності та приналежності до центрально- і східноєвропейського простору» [133, с. 60]. На думку В. Доубека, метою Праги була політика, яка б зарекомендувала Чехословаччину перед країнами Антанти як надійного, активного і самостійного діяча центральноєвропейської сцени з інтересом певного посередництва при спробах подальшої стабілізації радянських державних утворень [140, s. 15].

Влада ЧСР, зацікавлена у встановленні, принаймні, економічних відносин з РСФРР і УСРР (у квітні-травні 1921 р. відбувся обмін торговими місіями), вважала, що саме емігранти з теренів колишньої імперії Романових, які здобудуть освіту у державі чехів і словаків, повернуться на батьківщину з початком її реконструкції і, таким чином, сприятимуть її подальшому зближенню з ЧСР [103, с. 29].

Отримавши інформацію про голод в РСФРР і УСРР, президент ЧСР вирішив надати допомогу, водночас продовжуючи підтримку емігрантам у загальнодержавному масштабі. Після його листа до міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша, допомога емігрантам набула централізованого характеру [143, sv. II, s. 71]. 28 липня 1921 р. міністерство закордонних справ ЧСР ухвалило постанову про початок Російської допоміжної акції. У документах уряду ЧСР вона спочатку називалася програмою встановлення економічних і культурних зв'язків з Росією та Україною. Аналогів відповідної програми не було у жодній іншій європейській державі.

Реалізація Російської допоміжної акції розпочалася у двох напрямках – допомога голодуючим і підтримка емігрантів з колишньої імперії Романових. Центральний орган

більшовиків України – харківська газета «Комуніст» 12 липня 1922 р. опублікувала невелике повідомлення про чехословацьку допомогу голодуючим у Мелітопольському повіті, відзначивши грошовий внесок президента Т. Г. Масарика [65, с. 43]. Загалом, Чехословацька допоміжна акція в радянській Україні тривала у травні-вересні 1922 р. Було надано продовольчу допомогу 17 092 особам із 59 населених пунктів південної України [137, s. 104, 106]. Прикметно, що у 1922-1923 рр. відомий український митець В. Касіян виконав свій перший політичний плакат на основі ескізу «Пієта» із закликом чеською мовою – «Допоможіть голодуючим!». Плакат призначався для організованого у Празі Комітету допомоги голодуючим в СРСР [100, 34-35].

Після заборони Москвою діяльності закордонних благодійних місій в радянських державних утвореннях, основним напрямком Російської допоміжної акції стала підтримка у ЧСР культурно-освітньої діяльності емігрантів, зокрема, з України.

Укладення Ризького мирного договору між Варшавою і Москвою та припинення підтримки інтернованої у Польщі армії УНР, спонукало її вояків перебиратися до Чехословаччини. Лише впродовж 1922 р. з польських таборів виїхало 2255 осіб [6, с. 47].

Зосередження української еміграції в ЧСР дослідники пояснюють існуванням тут сприятливих умов, прихильним ставленням керівництва держави до визвольних змагань українського народу, включенням до складу Чехословаччини Закарпаття із закріпленням у конституції правом територіальної автономії, проживанням у чеських землях значної кількості української студентської молоді. Водночас, серед найголовніших причин називається позиція президента Т. Г. Масарика, який був для українських біженців взірцем «справжньої еміграційної політики, оборонцем духов[н]их вартостей ... » [40, с. 80].

Чехословацька влада не вважала можливим надати допомозі українським емігрантам політичного характеру [73, с. 45]. Для цього, за підтримки президента, у травні 1921 р. засновано Український громадський комітет як орган біженців (розташовувався у приміщенні місії УНР) і розпочалося перенесення Українського Вільного Університету з Відня до Праги [97, с. 41; 132, с. 61-62; 126, арк. 3, 9].

25 жовтня 1921 р. Український громадський комітет, який у 1921-1925 рр. очолював М. Шаповал, звернувся до Т. Г. Масарика з проханням про різні форми підтримки, зокрема, просив про поширення на українську молодь пільг, які мали російські студенти [111, с. 108-109]. Заступник міністра закордонних справ ЧСР В. Гірса підтримав ці прохання [5, с. 122]. Варто відзначити, що допомога поширювалася на українських емігрантів – вихідців з колишніх Російської та Австро-Угорської імперій. Новоутворений Чехословацько-український комітет із листопада 1921 р. почав отримувати державні кошти для підтримки українських студентів, яка щомісяця становили приблизно 800 тис. крон [137, s. 20, 22, 23]. Всього, у 1921-1931 рр.

допомогу отримували 1992 українських студенти [87, с. 75]. Також було організовано матуральні курси, створено українську гімназію, українським емігрантам надано можливість здобувати освіту у чехословацьких вищих навчальних закладах та отримувати стипендії [111, с. 344]. Українські студенти-емігранти забезпечувалися безкоштовною допомогою (житло, одяг, харчування, література) [87, с. 73-74].

Наприкінці 1921 р. радянська влада оголосила амністію колишнім військовослужбовцям рядового складу так званих «білих армій» та емігрантам [133, с. 63]. Частина українців, інтернованих у таборах ЧСР, виїхали до УСРР. Проте в умовах повосенної руйнації та безробіття, радянська влада була зацікавлена не у масовому поверненні біженців, а лише окремих відомих політичних діячів для використання у пропаганді та, в якійсь мірі, у легітимізації більшовицького режиму.

5 і 6 червня 1922 р. Прага пішла на встановлення економічних відносин з РСФРР і УСРР, підписавши з ними тимчасові торговельні договори. Після утворення СРСР 30 грудня 1922 р., УСРР припинила зовнішньополітичну діяльність, її представництво у Празі увійшло до складу торгового представництва СРСР. Економічне співробітництво ЧСР і Радянської України тривало й надалі. Значний внесок чехословацька сторона здійснила у побудову Дніпрогесу – найважливішого енергетично-промислового об'єкта України та й в СРСР загалом. На машинобудівних заводах у м. Вітковіце замовлено металеві конструкції для моста через Дніпро довжиною 224 метри. Відповідні угоди підписано у січні, квітні та травні 1929 р. Орієнтовна сума замовлення оцінювалася у 426, 5 тис. доларів [51, с. 147-153].

Російська допоміжна акція продовжувалася, не зважаючи на неодноразові протести радянського уряду. Т. Г. Масарик зберігав надію на еволюцію більшовицького режиму вправо і уможливлення емігрантам повернутися на батьківщину. У зв'язку з цим, президент відчував обов'язок матеріально і морально підтримати біженців, «зібрати, зберегти і підтримати залишок культурних сил» і «підготувати до майбутньої великої праці» на їх батьківщині [91, с. 9]. Головний зміст еміграційної політики чехословацький уряд вбачав у допомозі емігрантам у сфері розвитку науки, освіти і культури [104, с. 32]. При цьому, йшлося про підтримку культурних сил еміграції в ЧСР та їх репатріацію, зокрема, в Україну [132, с. 70].

Надзвичайно важливою була підтримка чехословацькою владою заснування і діяльності українських емігрантських вищих навчальних закладів у ЧСР. Відповідну мережу, створену у 1921-1924 рр., складала: у Празі – Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВП), Українська студія пластичних мистецтв, Український вільний університет (УВУ), у Подєбрадах – Українська господарська академія (УГА). Вони мали статус недержавних, приватних навчальних закладів. Всі українські студенти відвідували також

чехословацькі навчальні заклади як їх дійсні слухачі та, одночасно, навчалися в українських вищих школах в ЧСР [137, с. 31].

Відзначимо, що заснування українських вищих навчальних закладів у ЧСР відбувалося в умовах скасування українських кафедр в університетах у Чернівцях і Львові та університетів у радянській Україні [87, с. 135]. В. Сімович, ректор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у 1926-1930 рр., назвав навчальні заклади емігрантів у ЧСР єдиними у світі вільними українськими вищими школами [64, с. 446], що надавало їм загальноукраїнського значення. Прикметно, що М. Шаповал пов'язував початок українізації в УСРР із інформаційним тиском еміграції на більшовицьку владу [34, с. 64].

Зі створенням українських вищих шкіл, за висловом В. Левицького, «Національна справа, замість безплідних очікувань на зміну політичної ситуації, отримала новий, реальний зміст» [107, с. 23]. О. Олесь вважав, що Прага понад два десятиліття, була «колискою української свободи, політичним, науковим та культурним осередком української духовности» [65, с. 45]. Загалом, як зазначав С. Наріжний, «Чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України ... » [127, арк. 2]. Високо оцінював значення допомоги ЧСР колишній прем'єр-міністр УНР І. Мазепа: «багато допомогли колишнім урядовцям та воякам закінчити і доповнити свою освіту та знання для дальшої праці на користь українського народу» [77, с. 471].

Студентами в українських навчальних закладах найчастіше ставали колишні урядовці і військовослужбовці УНР. У 1924 р., коли фактично був розформований табір інтернованих військовиків у Йозефові, у ЧСР навчалася 2300 українських студентів [89, с. 75].

В УВУ здобули докторські дипломи 82 особи. УГА видала 426 дипломів інженерів, УВПІ ім. М. Драгоманова – 22 дипломи докторів і 74 дипломів педагогів середніх шкіл [87, с. 75].

Частина вихованців УВПІ ім. М. Драгоманова та окремі випускники УВУ працювали за фахом у школах Закарпаття, що сприяло національно-культурному відродженню краю [16, с. 100]. У 1931 р. у ЧСР працювали 189 випускників УГА, які здобули диплом інженерів, економістів, агрономів [117, с. 29].

ЧСР також підтримувала установи емігрантів з охорони пам'яток історії та культури. Так, утворений 1 вересня 1921 р. Музей-архів визволення України у Відні, 1923 р. переїхав до Праги. Туди ж прибув Головний військово-історичний музей-архів, створений 1921 р. [45, с. 133; 32, с. 161]. Вони об'єдналися і 14 грудня 1923 р. було затверджено статут Українського національного музею-архіву при Українському громадському комітеті [32, с. 163]. У 1932 р. його матеріали були передані Українському історичному кабінету [90, с. 108]. 22 січня 1925 р. у Празі також створено Музей визвольної боротьби України (з 1945 р. – Український музей), який

проіснував до 1948 р. [45, с. 134-135]. У ньому налічувалося 1 млн. одиниць зберігання [121, с. 105-106]. Після Другої світової війни документи зазначених установ Чехословацька республіка передала УРСР. Нині вони у складі близько 340 фондів та зберігаються у шести центральних архівах України. Найбільша частина документів, об'єднаних у 323 фонди (28, 4 тис. справ), знаходиться у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України [8, с. 487-488].

Однак, під впливом прагнення до розширення економічних відносин з СРСР, постало питання поступового скорочення державної підтримки емігрантів. У жовтні 1924 р. Е. Бенеш розпорядився приступити до скорочення допомоги емігрантам [132, с. 117-118]. У 1927 р. міністерство закордонних справ ЧСР розпочало підготовку заходів поступового згортання програми допомоги емігрантам [133, с. 71].

Прихильність влади ЧСР до українських емігрантів зменшилася й через несприятливий для Праги розвиток національно-культурних процесів у Закарпатті. Там наприкінці 1920-х рр. за активної участі емігрантів посилювалася самостійницька українська орієнтація, що розцінювалося Прагою як загроза територіальній цілісності країни [16, с. 52]. Прикметно, що у своїх спогадах «Світова революція ... » (1925 р.) Т. Г. Масарик відзначав: «Ставлення до малоросів є для нас важливим через приєднання Підкарпатської Русі і малоруську меншину (на Словаччині)» [142, с. 343-344]. 12 березня 1926 р. президент ЧСР в інтерв'ю газеті із США «Christian Science Monitor», торкаючись питання майбутньої державної приналежності краю, сказав: «Запитував себе, чи ми в Чехословаччині будемо готові віддати одного дня Підкарпатську Русь Україні, якщо б її територія сягнула одного дня нашої. Проблема, звичайно, делікатна. Сьогодні даємо цій сільській нації освіту та інші вигоди, нестачу яких відчували багато століть під угорським пануванням. Краще для нас і підкарпатських русинів, що об'єдналися з нами» [143, sv. III, s. 130-131].

Прага непокоїлась перспективами політичної діяльності емігрантів щодо Закарпаття. Так, М. Шаповал критикував керівництво Чехословаччини за нереалізованість автономії Закарпаття. У жовтні 1928 р. він та діячі деяких емігрантських організацій підготували президенту меморандум у цій справі. Після цього М. Шаповала і Н. Григоріва викликали до міністерства закордонних справ, де їм заявили, що справа Закарпаття не стосується емігрантів, які користуються гостинністю ЧСР. Загалом, вище керівництво ЧСР прагнуло обмежити політичну діяльність емігрантів її спрямуванням у культурно-освітню сферу [64, с. 446].

Водночас, президент продовжував підтримку емігрантів. Із листопада 1924 р. на потреби УВУ він виділяв 12 тис. крон щомісяця, а з 1930 р. – 10 тис. [87, с. 133]. Т. Г. Масарик не виключав можливості, за відсутності «українських студентів, з університету зробити науковий інститут» [33, с. 18]. У червні 1929 р. президент надав 1 тис. крон Українському комітету у ЧСР

на упорядкування й утримування пам'ятників і могил полеглих воїнів української армії в Чехословаччині [111, с. 291]. Президент ЧСР підтримав українських емігрантів і у питанні нансенівських паспортів. Рішення видавати паспорт Ф. Нансена – комісара Ліги Націй у справах біженців емігрантам із теренів дореволюційної Росії було ухвалене 1922 р. Документ забезпечував власнику статус бездержавної особи з правами громадянина країни перебування [116, с. 46]. За наполяганням персоналу Української господарської академії, після відповідного меморандуму до Т. Г. Масарика від 15 січня 1930 р., міністерство внутрішніх справ ЧСР 1 липня розпорядилося замінити для українців запис національності у нансенівських паспортах з «росіянин» на «українець» [43, с. 15; 9, с. 178].

Російську допоміжну акцію припинено 1931 р., підтримку емігрантів у соціальній сфері передано Чехословацькому Червоному Хресту. Це було викликано світовою економічною кризою 1929-1933 рр. і зміною міжнародної ситуації, внаслідок якої відбулося зближення ЧСР і СРСР [65, с. 45]. Проте Т. Г. Масарик продовжував цікавитися українським питанням і допомагати емігрантам. У 1933-1934 рр., коли існування УВУ опинилося під загрозою, президент ЧСР сприяв його збереженню. У 1934 р. УВУ ніким не фінансувалася, за винятком 8-тисячної щомісячної субвенції президента ЧСР [87, с. 134].

Загалом, на підтримку української та російської еміграції у 1919-1938 рр. уряд ЧСР виділив 500 млн. крон, що становило майже 5 % середнього річного бюджету ЧСР [104, с. 36; 138, с. 9].

Усіх покладених на неї сподівань допоміжна акція емігрантам не виправдала. Більшість емігрантів не повернулися на батьківщину, виїхавши до інших країн чи були арештовані та депортовані до таборів ГУЛАГу в СРСР 1945 р., коли під час Другої світової війни у чеські і словацькі землі прийшла Радянська армія, частина – натуралізувалася у ЧСР. Зокрема, громадянами ЧСР стали видавець і публіцист Є. Вировий, інженер-винахідник О. Ярошевський, видавець, бібліограф, засновник українського книгознавства С. Сірополко, скульптор К. Стаховський, літератор, перекладач, стенографіст у парламенті ЧСР І. Леонтович, письменники Н. Королева, В. Королів-Старий, Л. Мосендз та інші [116, с. 46]. Також у Чехії залишилися працювати архітектори А. Корнійчук, Я. Фартух, один із засновників Слов'янської бібліотеки М. Михальчук, ентомолог С. Колубаїв, художник І. Кулець, археолог І. Борковський та інші. У Канаді продовжили свою діяльність літературознавець М. Мандрика, ботанік Т. Павличенко, археолог Я. Пастернак, у США – ентомолог М. Гайдак, хімік О. Кумановський, соціолог М. Кушніренко, мистецтвознавець В. Січинський, славіст Д. Чижевський та інші. Натомість до СРСР у 1920-х рр. виїхали художник В. Касіян, фахівець-міжнародник М. Лозинський, засновник вітчизняної картографії С. Рудницький та інші. Останні двоє із вищезгаданих, там були репресовані в роки Великого терору 30-х рр.

На гуманітарне значення допомоги емігрантам вказував О. І. Бочковський. Він наголосив, що за президентства Т. Г. Масарика «українська культура, проскрибована на рідних землях, знайшла доброзичливий азиль (прихисток – авт.), моральну та матеріальну підтримку в Чехословаччині, де постали українські високі школи, де сотки української молоді одержали високу освіту а тисячі українських емігрантів знайшли людське пристанище в тяжкі часи національного лихоліття» [10, с. 3].

Важливим залишається значення наукового аспекту політики щодо емігрантів, для Чехословаччини та України.

Завдяки активній науковій діяльності українських емігрантів, у Чехословаччині закладено підвалини багатьох нових для тогочасної української науки галузей; інші зазнали суттєвого розвитку: соціології (В. Старосольський, М. Шаповал), правознавства (С. Дністрянський, О. Ейхельман, А. Яковлів), географії та картографії (С. Рудницький), політології (Р. Лащенко, С. Шелухин та ін.), хімії (І. Горбачевський), гігієни (Б. Матюшенко), історіографії (Д. Дорошенко), мовознавства й літературознавства (Л. Білецький, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький), статистики (Ф. Щербина), нових економічних дисциплін (С. Бородаєвський, О. Мицюк), націології (О. І. Бочковський), культурології та мистецтвознавства (Д. Антонович, В. Січинський), археології (В. Щербаківський, І. Борковський та ін.), філософії (Д. Чижевський та ін.), української педагогіки (С. Русова) [16, с. 100].

Також у Чехословаччині творили представники української «празької поетичної школи» О. Олесь, О. Ольжич, Ю. Дараган, Є. Маланюк, О. Лятуринська, Г. Мазуренко, Ю. Липа, О. Стефанович, Л. Мосендз [116, с. 47].

Емігранти опублікували у міжвоєнній ЧСР 842 книги (62 % – наукові видання, 16 % – суспільно-політичні, 15, 6 % – мистецькі, 6, 4 % - інші) [65, с. 46]. М. Шаповал зауважував 20 листопада 1924 р.: «Дивна річ з тими чехами: вони й самі не уявляють степені своєї допомоги українському відродженню. Все таки який благородний повчаючий приклад! ... Українська історія з вдячністю згадає цю незвичайну поміч українській справі в найтяжчі часи нашого погрому» [132, с. 122].

Підтримка культурно-освітньої та наукової діяльності білоруських, російських і українських емігрантів, зміцнила значення Першої Чехословацької республіки як одного з провідних центрів славістики [16, с. 92].

Емігрантські наукові і освітні заклади робили внесок у розвиток науки, освіти та культури Чехословаччини. Спільна діяльність представників еміграції і чехословацької наукової громадськості поглиблювала взаємні наукові зв'язки, сприяла взаємному збагаченню і швидкому розвитку цілого ряду наукових дисциплін в ЧСР. Так, у складі створеної розпорядженням Т. Г. Масарика в 1924 р. Комісії археологічних досліджень, яка обстежувала

територію Граду-резиденції державного керівництва Чехословаччини [31, с. 6], працювали українські емігранти Я. Пастернак та І. Борковський [98, с. 448-453]. І. Борковський багато зробив для відкриття найдавнішої достовірно слов'янської археологічної культури, яка сьогодні має назву празька, а на території України – празько-корчацька [2, с. 120-122].

Одним із вихідців з України в Чехословаччині був православний церковний діяч, архітектор В. Коломацький (1896-1980), родом із с. Саражинці, нині Погребищенського району Вінницької області. Із 1926 р. він споруджував храми на Закарпатті, у Словаччині та Чехії. До кінця життя збудував приблизно 90 храмів. Зокрема, у Чехії звів церкви у м. Оломоуц (1937-1939), с. Челеховіце (1941-1942), церкву та парафіяльний будинок у м. Тржебіч (1939-1940), дві церкви у м. Чеська Липа (1952), відновив церкву та іконостас у кафедральному соборі у Празі (1945-1946) [85, с. 82; 144, с. 132-135].

Деякі українські емігранти виявили себе як винахідники. Так, інженер О. Ярошевський, родом з Прилук на Чернігівщині запатентував свій винахід – акумуляційний радіатор. Винахід полягав у обкладанні кахлями металевих радіаторів центрального опалення, чим вони набували усіх вигод кахляних печей. Завдяки цьому не висушувалося повітря в помешканні, на деякий час затримувалося тепло після припинення подачі теплоносія тощо. Також О. Ярошевський виготовив біля 50 самостійних проектів доріг, мостів, регуляцій річок, які були реалізовані у різних місцевостях Чехії. З цих будівель особливої уваги заслуговують залізобетонні мости біля Залізного Броду, збудовані у 1937-1939 рр. Інший винахідник інженер М. Дерев'яно, сконструював камеру спалення, що застосовувалася у паровозних і аналогічних казанах і давала 11 % економії [87, с. 264-266].

У міжвоєнний період чеські громади існували, крім радянської України, на українських землях в Польщі та ЧСР.

У емігрантському виданні «Український вістник» в травні 1925 р. опубліковано нотатки «Чехословаки на Україні»: «При комісаріаті освіти УСР був заснований в 1923 році спеціальний відділ для культ.[урно] освіт.[ньої] роботи серед чехословаків, проживаючих на совітській території. Відділ сей іменується офіційно «Центральне чеське бюро». Місцем осідку його є Житомир. В жовтні 1924 року ним було переведено перепис чехословаків, перебуваючих в Совдепії. По даних сього перепису виявилось, що в Європ.[ейській] Совдепії перебуває 40.000 чехословаків, з яких 30.000 припадає на сов. Україну. Самостійні чеські колонії є в Волинській, Київській, Катеринославській і Одеській губ.[ерніях]. Національних чеських шкіл з чеською викладовою мовою всього на Україні 12. На початку 1925/26 шкільного року буде відкрито ще 10 чеських шкіл. Учителів для них випишують з Чехословаччини» [130, с. 25].

В УСРР і Кримській Автономній СРР у 1926 р. жило 17500 чехів у 50 селах [17, с. 536; 39, с. 174]. У 20-х рр. в УСРР існувало 13 чеських сілрад [38, Т. 10, с. 3737].

У радянській Україні становище чехів було неоднозначним. Певна їх частина реемігрувала до ЧСР. Відносно ліберальною політика щодо національних меншин в радянській Україні була у 1920-х рр. [26, с. 160]. Зокрема, у 1924-1928 рр. у с. Миколаївці (сучасна Вінниччина) діяло товариство «Культурних чеських господарів», у 1928-1930 рр. – «Чеське дружство». Вони постачали сільськогосподарську техніку зарубіжного, переважно, чехословацького виробництва [57, с. 38]. У багатьох чеських селах існували осередки товариства «Сокіл». У 1928/1929 н. р. при Житомирському українському педагогічному технікумі імені М. Драгоманова працювали курси для чеських учителів. У 1929 р. в Житомирі відбулася Всеукраїнська нарада чехів-освітян (з'їзд чеських вчителів) [60, с. 8].

У 1930-х рр. національна політика комуністичної влади докорінно змінилася. Торкнулися чехів й трагічні полії 1930-х рр. Було сфабриковано чимало справ і репресовано багато активістів чеських організацій та звичайних людей. Зокрема, жертвами радянської репресивної системи стали відомі вчені чеського походження Є. Рихлік і О. Яната [26, с. 160]. Є. Рихлік – мовознавець, науковий співробітник Всеукраїнської Академії Наук, професор Ніжинського інституту народної освіти [60, с. 17]. Професор О. Яната – видатний агроном і ботанік, один із засновників «Українського ботанічного журналу», член правління Українського сільськогосподарського інституту, автор багатьох наукових праць, організатор наукових досліджень. У роки «коренізації» керував природничою секцією Правописно-термінологічної комісії Всеукраїнської Академії Наук та природничого відділу Інституту української наукової мови [96, с. 191; 38, Т. 10, с. 3971].

На українських землях у складі Польщі проживала доволі значна чеська громада. Загалом, у Польщі проживало у 1921 р. 30628 чехів, а 1931 р. – 38097 [99, с. 51]. Представники чеської громади у 1927 р. встановили кам'яний пам'ятник у с. Цецова (нині Калинівка Зборівського району Тернопільської області) на захороненнях полеглих у битві під Зборовом 1917 р. [82, с. 596-597].

Серед чехів-уродженців західноукраїнських земель відзначимо історика А. Прохаску (1852-1930), родом із с. Малі Заліщики, нині Бучацького району Тернопільщини. 1874 р. він став доктором історії. Від 1878 р. працював у Львові в Крайовому архіві актів гродських і земських, завідував кафедрою історії в університеті. Обраний дійсним членом Польської академії наук. Автор майже 200 наукових праць [3, с. 151].

Чисельною спільнотою чехи проживали в Закарпатті. У 1919-1939 рр. їх призначали на посади службового персоналу в адміністрації та транспорті, старшин армії, вчителів у школах регіону. Також селилися чеські торговці й промисловці. Було розпочато навіть сільськогосподарську колонізацію: кілька сот чеських родин поселилося у зв'язку з земельною реформою у деяких селах південного Закарпаття [38, Т. 10, с. 3737] – Страж (Соломоново),

Руські Геївці, Червоне, Свобода, Новий Батрадь, Каштаново, Нижній Коропець, Затишне, Гуняді, Велика Бакта, Пушкіно, Руська Долина, Нове Клинове. Найбільшим чеськом поселенням на півдні Закарпаття була Свобода [13, с. 135]. У селах Свобода, Бакош, Батьово чеські селяни становили більшість населення. Також 6, 5 тис. чехів проживало у м. Ужгород, 2, 5 тис. – в м. Мукачево, 2 тис. – у м. Берегово, 1, 4 тис. – у м. Хуст [76, с. 802]. Кількість чехів в Закарпатті зросла із 2 тис. у 1921 р., до 21 тис. у 1930 р. і 30 тис. у 1938 р. Перебування на Закарпатті чехів з вищою, ніж у місцевого населення освітою, фаховою підготовкою і статусом представників «панівного народу» забезпечила їм привілейоване становище. У містах розбудовано окремі квартали (так звані колонії), де жили переважно чехи. Впроваджено чеське шкільництво: у 1935 р. було 3 чеські гімназії, учительська семінарія, 23 місцеві і 182 початкові школи. З'явилась численна чеська преса. За автономної Карпато-української держави число чехів дещо зменшилося. Їх представником у соймі був М. Дрбал. За угорської окупації майже всі чехи залишили Закарпаття [38, Т. 10, с. 3737].

Саме на українській землі військовослужбовці-чехи та словаки вступили у бій з німецькою армією на початку Другої світової війни. 17 вересня 1939 р. у Тернополі підрозділ Чеського та словацького Легіону, яким командував Л. Свобода, збив 2 німецьких бомбардувальники. Із 24 легіонерів, 1 загинув, декількох було поранено. Легіон було утворено із громадян ЧСР, які втікали від німецьких окупантів до Польщі. 18 вересня 1939 р. більша частина Легіону була роззброєна Червоною армією та інтернована [53, с. 402-407]. Згодом, вояки, які вижили після поневірянь у таборах ГУЛАГу, увійшли до складу створеного в СРСР 1-го окремого чехословацького батальйону. Цей підрозділ, переформований у бригаду, згодом – у 1-ий Чехословацький окремий корпус, брав участь у боях за визволення України, зокрема, Києва [47, с. 211].

Під час війни чехи масово вступали до Чехословацької військової бригади на чолі з Л. Свободою, що брала участь у визволенні України [17, с. 537]. Загалом, 12 тис. чехів з Волині брали участь у боротьбі з нацизмом [58, с. 17].

Після війни, на підставі чехословацько-радянського договору Закарпаття увійшло до складу СРСР. Відбувся обмін населенням, багато чехів виїхали з України на батьківщину. Серед них був В. Гостічка, родом із с. Високе нині Черняхівського району Житомирської області. Після закінчення Карлового університету у Празі він працював у Чехословацькій Академії наук, досліджував чесько-українські взаємини [108, с. 177].

У 1959 р. в Україні залишалось лише 14, 5 чехів [17, с. 537].

У 1948 р. до влади в Чехословаччині прийшли комуністи. Країна опинилася у радянському блоці країн «народної демократії», згодом «соціалістичного табору». Формат цієї статті не передбачає висвітлення економічних, наукових і культурних зв'язків цього періоду та

їх особливостей. Проте варто відзначити внесок деяких чехів – громадян СРСР у розвиток науки, культури, суспільно-політичного життя України після 1945 р.

Видатним українським вченим у галузі гідравліки та гідромеханіки був академік АН УРСР (з 1951 р.) Георгій Сухомел (1888-1966), який народився на хуторі Голендри Бердичівського повіту Київської губернії (нині – с. Миколаївка Козятинського району Вінницької області). Г. Сухомел розвинув теорію рівномірного руху рідин з вільною поверхнею у відкритих водотоках, експериментально встановив і теоретично довів можливість двох форм руху води у відкритих річищах і гідротехнічних спорудах. Вивчав рух суден по річках та каналах; результати цих досліджень стали основою для розробки рекомендацій з безпечного плавання у відкритих фарватерах.

Визначний український письменник і кіносценарист, лауреат Шевченківської премії (1978, посмертно) Василь Земляк (спр. Вацлав Вацек) (1923-1977) був родом з с. Конюшівка Липовецького району Вінницької області. З романом-дилогією В. Земляка «Лебедина зграя» (1971) та «Зелені млини» (1976) в новітній українській літературі пов'язаний розвиток так званої «химерної прози» [48, с. 128].

Володимир Волейник (1912-1982), родом із с. Дідова Гора Славутського району (нині – Хмельницької області), закінчив педагогічні курси у м. Коростишеві. Працював вчителем у київських школах, закінчив педагогічний технікум і педагогічний інститут. Воював у складі Червоної армії у 1941-1945 рр. Із 1948 р. викладав чеську мову у Київському університеті [42, с. 65].

Антон Крейчі (1914-1999), родом з м. Орджонікідзе (нині – м. Владикавказ, Російська Федерація), у 1945 р. – в. о. начальника Вінницького обласного відділу в справах архітектури. У 1946-1949 рр. – головний архітектор області та начальник Облпроекту. 1955 р. – член правління Спілки архітекторів Української РСР, 1957 р. – голова Вінницького відділення Спілки архітекторів. Розробив понад 80 різних проектів, зокрема, парки в м. Вінниці та Могилеві-Подільському, сквер-бульвар у Тульчині, центри міст Козятина, Бара, Бершаді, Могилева-Подільського, Ямполья, Липовця, Літина [28, с. 122].

В'ячеслав Топінко (1921-2003), родом з с. Молочки на Житомирщині, походив з волинських чехів. За фахом журналіст. Володів шістьма мовами, знавець світової літератури, музично обдарований. Улітку 1947 р. заарештований у Городку (Львівщина) і облудно звинувачений у зраді батьківщини та контрреволюційній організаційній діяльності. Військовим трибуналом військ МВС засуджений до смертної кари з заміною на 25 років ув'язнення, 5 років висилки та 5 років позбавлення громадянських прав. Відбув 10 років ув'язнення у таборах Комі АССР та Архангельської області. Останні двадцять п'ять років прожив у Новоград-Волинському, працював робітником. «Під час славнозвісного Ланцюга [22 січня 1990 р.] ...

стояв один-єдиний у центрі Новоград-Волинська з власноруч пошитим синьо-жовтим прапором у руках. Член КУН, спілкувався зі Славою Стецько. Був делегатом з'їзду КУН і членом його редакційної комісії, а також, як свідчать чернетки, автором декількох відозв, прийнятих з'їздом. У перші роки української самостійності вів на сторінках місцевої преси полеміку з плакальниками за «щасливим радянським минулим» [113, с. 35]. Підготував декілька новел про роки свого ув'язнення («Терьохін», «Табірна Ленініана», «Сирочай», «Газета», «Павло Максимович»), опублікованих під узагальнюючою назвою «Раби «найвільнішої» держави» у часописі «Дзвін» 2012 р. [114, с. 34-53]. У перекладі чеською мовою, здійсненим Є. Топінкою, вони, а також новела про Голодомор 1932-1933 рр. опубліковані у Чехії.

У процесі розпаду соціалістичної системи відновилися міждержавні відносини між чехами, словаками і українцями. 9 грудня 1991 р. уряд Чехо-Словаччини визнав незалежність України [115, с. 15].

Правовою основою добросусідські відносини між українським та чеським народами став договір про дружні відносини і співробітництво від 26 квітня 1995 р. [128, с. 249].

Неодноразово Україна і Чехія обмінювалися візитами голів держав. Так, у 1997 р. Україну відвідав президент Чеської Республіки В. Гавел. Під час візиту він вшанував пам'ять полеглих у битві під Зборовом 1917 р. у с. Калинівка Тернопільської області [82, с. 596-597]. 14-16 червня 2005 р. відбувся візит президента В. Клауса в Україну [49, с. 139].

30 листопада 2007 р. нижня палата парламенту Чеської Республіки ухвалила визнати Голодомор в Україні геноцидом [27].

У роки незалежності в Україні відновили свою діяльність та виникли декілька чеських товариств. Зокрема, у Львові – «Ческа беседа» (1990 р.), у Миколаївці на Вінниччині – «Чехословацьке культурно-освітнє товариство ім. Я. А. Коменського» (1990 р. [57, с. 39]), у Житомирі – «Спілка Волинських чехів» (1991 р.). У 1993 р. створено Кримське культурно-просвітницьке товариство чехів «Влтава», 1995 р. – в Ужгороді – Товариство чеської культури, а у 1998 р. – Клуб імені Т. Г. Масарика, 2000 р. – в Одесі – національно-культурне товариство «Чеська родина» [21, с. 239; 13, с. 139].

Активно відбувається науково-культурне та економічне співробітництво. Товарообіг між країнами 2006 р. становив 1, 2 млрд. дол. [110, с. 3]. В Україні на початку 2012 р. діяло 432 підприємств з чеським капіталом [84, с. 456]. У вільній економічній зоні «Закарпаття» успішно розвивається збирання автомобілів «Шкода» чеської фірми «Шкода-авто» [61, с. 107].

Загалом, добросусідські відносини між українською і чеською націями визначаються спільним історичним минулим та духовними надбаннями, що не залежать від жодної політичної кон'юнктури.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрийчук Л. Циля Вайнштейн, Боженa Немцова, Натан Альтман – золоті імена історії Вінницького реального училища // Вінницькі відомості. 2000. № 45. 23 листопада.
2. Баран В. Д., Михайлина Л. П., Пивоваров С. В. Внесок Івана Борковського у вивчення старожитностей слов'ян. // Археологія. 2011. № 1.
3. Барна В., Ткачов С. Прохаска А. // Тернопільський Енциклопедичний Словник. Тернопіль, 2008. Т. 3.
4. Бетлій О. В. Чехословацький рух у Києві 1918 р.: особливості, тенденції, розвиток // Наукові записки НаУКМА. 2006. Т. 52. Історичні науки.
5. Бетлій О. В. Доба Українського Громадського Комітету в ЧСР (з історії українсько-чехословацьких стосунків). // Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск, 2000. Т. 18. Ч. І.
6. Бойчук М. П., Лякіна, Р. М. Українські лікарі закордоном (Польща 1920-1924, Чехословаччина 1922-1940 рр.). К., 2009.
7. Боряк О. О. Чехи. Традиційна культура. Господарська діяльність. // Енциклопедія історії України. К., 2018. Т. «Україна – українці», кн. 1.
8. Боряк Т. Г. Празький архів. // Енциклопедія історії України. К., 2011. Т. 8.
9. Боряк Т. Організаційно-фінансові засади функціонування еміграційних інституцій у Чехо-Словацькій республіці в 1920-1930-х рр. // Архіви України. 2004. № 4-6.
10. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик й українська справа. // Український тиждень. 1935. Ч. 52. 23 грудня.
11. Варениця О. Іван Франко і Ян Коллар: два погляди на «слов'янську взаємність». // «Іван Франко: дух, наука, думка, воля (до 150-річчя від дня народження)»: Матеріали Міжнародного наукового конгресу. Львів, 27 вересня-1 жовтня 2006 р. Л., 2008.
12. Вацулик Я. Отношение Масарика к Украине и украинским чехам // Перший чехословацький президент Т. Г. Масарик і Україна. Матеріали III чесько-української науково-практичної конференції «Шляхи розвитку культури чехів України». м. Київ, 17 березня 2012 р. НАУ. К., 2012.
13. Вацулик Я. Чехи на Закарпатской Украине (1919-1939 гг.). // Україна-Чехія: історія та сьогодення. Одеса, 2013.
14. Вирський Д. Сигізмунд Корибутович. // Енциклопедія історії України. К., 2012. Т. 9.
15. Віднянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918-1989 рр.) // УІЖ. 1997. № 1.
16. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді. К., 1997.
17. Віднянський С. В. Чехи в Україні. // Енциклопедія історії України. К., 2013. Т. 10.
18. Віднянський С. В. Чехія, Чеська Республіка. // Енциклопедія історії України. К., 2013. Т. 10.
19. Віднянський С. Україна в житті Т. Г. Масарика // Хроніка 2000. 1999. Вип. 29-30.
20. Вільчинська З. В. Наша історія: Адміністративно-територіальний устрій, суспільно-політична історія Козятинщини в контексті історії України з найдавніших часів до сьогодення. Вінниця, 2013.
21. Вовканич І., Андрейко В., Основні етапи розвитку чеської національної меншини в Україні. // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. збірник. Ужгород, 2013.
22. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006.
23. Войтович Л. В. Олег Віщий історіографічні легенди та реалії. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23.
24. Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства. // Вісник Львівського університету. Серія: історія. Л., 2010. Вип. 45.
- 24А. Войтович Л. В. Князь Володимир Святославович (Святий рівноапостольний князь Володимир). // Вісник Львівської Комерційної академії. Львів, 2015. Вип. 13. С. 7-18.

25. Войчун Ю. Чеська громада Волині напередодні та в роки Української революції 1917-1921 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2017. Вип. 2. Ч. 2.
26. Воловик О. В., Рішан Н. А. Чехи на Вінниччині. // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник: Серія «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Т. 18». Житомир, 1998.
27. Голос України. 2007. № 226. 5 грудня.
28. Городських О., Денисова Л., Волошина Т. Історико-пошуковий проект «Творці архітектури Вінниці». // Архітектурна Вінниця: час, простір, особистості. Альманах «Подільські джерела». Вінниця, 2012. № 4.
29. Гранчак Н. П. Роль української революційно-демократичної преси в розвитку українсько-чесько-словацьких культурних зв'язків (70-90-ті роки ХІХ ст.). // Проблеми слов'янознавства. Л., 1987. Вип. 36.
30. Гранчак Н. П. Українсько-чехословацькі зв'язки в галузі освіти (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.). // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1988. Вип. 38.
31. Гут К. Пражский кремль. Прага, 1945.
32. Денисенко Г. Збереження пам'яток воєнної історії України і за кордоном в 20-ті роки ХХ ст. // Краєзнавство. 2008. № 1-4.
33. Документи Томаша Масарика та чеські адресати Михайла Грушевського (з документів, переданих Президентом Чеської Республіки В. Гавелом під час візиту в Київ для публікації на Україні). // Хроніка 2000. 1999. Вип. 29-30.
34. Дояр Л. В. Маловідомий наратив української політичної еміграції в Чехословаччині: оцінка революційного досвіду та концептуалізація визвольної боротьби. // Науково-теоретичний альманах «Грані». 2017. Т. 20. № 5(145).
35. Д-р Кирило Трильовський Д-р Тома Г. Масарик. Президент – «Визвольник» Чехословаччини (5). // Свобода. Український щоденник. 1936. Ч. 34. 11 лютого.
36. Дрбал О. Гетьман України Пилип Орлик – нащадок чеської «шляхетської родини»? // Хроніка 2000. К., 1999. Вип. 25-26.
37. Дрбал О. Чеське громадсько-культурне життя у Галичині в другій половині ХІХ ст. // Проблеми слов'янознавства. Л., 1993. Вип. 45.
38. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Нью Йорк, 1962. Т. 4.; Париж-Нью-Йорк, 1984. Т. 10.
39. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. К., 2004.
40. Єржабкова Б. Т. Г. Масарик та початок діяльності Українського Вільного Університету у Празі. Визвольний шлях, 2002. Книга 5 (650). Травень.
41. Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Хмельницький, 2015.
42. Житник В. К. «Наш Київ ... – привітайте сто разів». // Відродження. 1994. № 10-11.
43. Загороднюк Т. Запровадження паспортів для біженців у Чехословацькій Республіці (20-30-і рр. ХХ ст.) // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Історія. К., 2015. № 4 (127).
44. Задорожний В. Є. З історії економічних зв'язків західноукраїнських земель з Чехією у першій половині ХІХ ст. // Проблеми слов'янознавства. Л., 1980. Вип. 22.
45. Заремба С. З історії Українського музею в Празі. // Київська старовина. 1997. № 1-2.
46. Заяць О. Громадяни Львова ХІV-ХVІІІ ст.: правовий статус, склад, походження. К.-Л., 2012.
47. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії: Навч. посіб. Вінниця, 2017.
48. З-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини. /Упор. і заг. ред. А. М. Подолинного. Вінниця, 2001.
49. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004-2007). Авторський колектив: С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов (відповідальний редактор), В. В. Піскіжова. К., 2014.

50. Іщенко Д. В. Контакти М. С. Грушевського з чеською професурою у контексті українсько-чеських зв'язків. // Магістеріум. Вип. 7. Історичні студії. К., 2001.
51. Кабанов В. І. Торгово-економічна співпраця СРСР і Чехословаччини під час спорудження Дніпрогесу. // Історія торгівлі, податків та мита. 2014. № 2 (10).
52. Калакура Я. Українська та зарубіжна історіографії в рецепціях Тараса Шевченка // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль, 2014. Вип. 13.
53. Каплюк О. В. Чеський та словацький Легіон у складі Війська Польського. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2012. Вип. 23.
54. Каргалов В. В., Сахаров А. Н. Полководцы Древней Руси. М., 1986.
55. Керецман Н. П. Українсько-чеські наукові взаємозв'язки в останні десятиліття ХІХ – на початку ХХ ст. // Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія». Ужгород, 2002. Вип. 6.
56. Клеванский А. Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914-1921 гг. М., 1965.
57. Коваленко С. М. Діяльність чеських громадських об'єднань на Поділлі. // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: зб. наук. пр. К., 2011. Вип. 8.
58. Ковба Ж. Н. Чешская эмиграция на Украине во второй половине ХІХ – начале ХХ века. Автореферат дис. ... к. и. н. Л., 1974.
59. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин Х-ХХ ст. // Хроніка 2000. К., 1999. Вип. 25-26.
60. Копійченко Л. А. Репресії серед чеського населення Житомирщини. // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область: У семи книгах. Житомир, 2008. Кн. 2.
61. Корсак Р. Українсько-чеське торговельно-економічне співробітництво в умовах членства ЧР в Євросоюзі (2004-перше півріччя 2006 рр.). // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія». Ужгород, 2007. Вип. 18.
62. Кравець М. М. Щоденник Еріха Лясоти як джерело для вивчення історії Запорізької Січі. // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. У 8 ч. Вінниця, 2004. Ч. 1: Виникнення українського козацтва та його устрій.
63. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918-1929 рр. Вінниця, 2008.
64. Кравчук О. М. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20-30 рр. ХХ ст. Дриновський збірник. Софія-Харків, 2017. Т. 10.
65. Кравчук О. Т. Г. Масарик і українські емігранти в Першій Чехословацькій республіці. Чесько-українські паралелі: матеріали регіональної наукової конференції, м. Львів, 28 жовтня 2017 р. Л., 2017.
66. Кравич Д. Святі Кирило та Мефодій та українська мистецька культура. // Проблеми слов'язнознавства. Л., 1993. Вип. 45.
67. Кріль М. М. Вацлав Дундер і Україна. // Проблеми слов'язнознавства. Л., 1991. Вип. 40.
68. Кріль М. М. Главка Й. // Енциклопедія історії України. К., 2004. Т. 2.
69. Кріль М. М. Чеські педагоги у навчальних закладах України (перша половина ХІХ ст.). // Проблеми слов'язнознавства. Л., 1990. Вип. 42.
70. Кріль М. Франтішек Палацький і Україна. // Проблеми слов'язнознавства. Л., 1993. Вип. 45.
71. Кузів М. В. Чеські музиканти в музичній культурі Поділля на початку ХХ ст. // Молодий вчений. 2015. Серпень. № 8 (23). Частина І.
72. Кузьмин Р. Чесько-словацький корпус в подіях української національної революції (1917-1918 рр.) // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія історична. К., 2012. Вип. 113.
73. Лівницький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен-Філядельфія, 1984.
74. Лясота Еріх зі Стеблева. Щоденник. // Жовтень. 1984. № 10.

75. Лях-Породько О. О. Особливості становлення сокільського руху на території українських земель, які перебували у складі Російської імперії на початку ХХ ст. // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2009. № 1.
76. Магочій П. Р., Поп І. Чехи. // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород, 2010.
77. Мазепа, І. П. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр. К., 2003.
78. Малаков Д. В. Минувшина Немирова. К., 2008.
79. Малацай І. Внесок чехів у розвиток економіки Києва (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). // Етнічна історія народів Європи. К., 2017. Вип. 52.
80. Мельник П. Десант із 18-го століття, або Перші колоністи Подолії. // Панорама. 2000. 8 листопада.
81. Мельниченко І. Томаш Масарик-«батько» новітньої чеської державності. // День. 2002. № 49. 16 березня.
82. Мельничук Б., Уніят В. Чехи на Тернопільщині. // Тернопільський Енциклопедичний Словник. Тернопіль, 2008. Т. 3.
83. Мотрук С. М. Українці в Чехії: історичні традиції, сучасне становище та перспективи етнокультурного розвитку. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 22.
84. Мудрієвська І. Динаміка розвитку співробітництва України з Чеською Республікою (1993-2011 рр.). // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23-24.
85. Мушинка М. І. Коломацький В. В. // Енциклопедія Сучасної України. К., 2014. Т. 14.
86. Наливайко Д. Гуситський рух і Україна // Хроніка 2000. К., 1999. Вип. 25-26.
87. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1.
88. Нидерле Л. Славянские древности. М., 2001.
89. Павленко М. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини 1920-1923 рр. К., 1999.
90. Палієнко М. Пам'яткоохоронна діяльність М. Обідного в Україні, Польщі та Чехословаччині. // Пам'ятки України. Історія та культура. 2005. № 2.
91. Памяти Т. Г. Масарика. Прага, 1937.
92. Папенко Є. М. Зародження чеських і польських сокільських організацій в Австро-Угорській імперії у другій половині ХІХ ст. та їхній вплив на створення українського «Соколу». // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 43.
93. Пеняк П. Чи було Закарпаття складовою частиною Русі-України на початках княжої доби? // Княжа доба: історія і культура. Л., 2012. Вип. 6.
94. Повість минулих літ. К., 1989.
95. Поп І. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2006.
96. Рева У. Потоїбичне: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. К., 2019.
97. Рихлік Я. Т. Г. Масарик, Росія та українське питання (1917-1923 рр.). // Т. Г. Масарик і нова Європа. Матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції «Масариківські читання» (м. Київ, 7-8 травня 1998). К., 1998.
98. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Л., 2008. Вип. 12.
99. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. К., 2001.
100. Саноцька Х. І. Творчі взаємозв'язки В. Касіяна з чеською культурою. // Проблеми слов'язознавства. Л., 1987. Вип. 35.
101. Сварник І. І. Дипломатичні зносини Запорізької Січі із Західною Європою наприкінці ХVІ ст. // Жовтень. 1984. № 10.
102. Серапионова Е. П. Чехи в России (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.). // Славянский альманах. 2009. М., 2010.

103. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. Советское славяноведение. 1991. № 6.
104. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции». Славяноведение. 1993. № 4.
105. Собанський Л. Замітки з історії Бершаді. // Бершадський край. 2018. № 4. 26 січня.
106. Спогади Олександра Кошиця. Вінніпег, 1947. Ч. 1.
107. Спогади про Модеста Левицького. В. Левицький – Син про батька, Д. Дорошенко – Лікар – гуманіст. Вінніпег, 1967.
108. Стеблій Ф. І. Гостічка В. // Енциклопедія історії України. К., 2004. Т. 2.
109. Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії. Л., 2012.
110. Товарообіг – річ серйозна. // Урядовий кур'єр. 2007. № 50. 21 березня.
111. Томаш Масарик і українці. Архівні документи / Уклав та необхідні пояснення й переклади зробив Є. Топінка. Л., 2010.
112. Топінка Є. і кол. Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків. Львів, 2007. Частина I.
113. Топінка Євген. Слово про батька. // Дзвін. 2012. № 5/6.
114. Топінко В. Раби «найвільнішої» держави // Дзвін. 2012. № 5/6.
115. Трембіцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. Торонто, 1997.
116. Тюрменко І. Т. Г. Масарик і українська еміграція Чехословаччини у міжвоєнний період. // Вплив Першої Чехословацької Республіки на розвиток демократії в Центральній і Східній Європі: матеріали Чесько-української наук.-практ. конф. К., 2014.
117. Українська Господарська Академія. Прага-Подебради, 1931.
118. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. К., 1996. Т. 1.
119. Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р. Звідомлення Президії Організаційної Комісії Зїзду. Прага, 1928.
120. Фабрично-Заводские Предприятия Российской Империи/Ред. Ф. А. Шобер. – Пг., 1914.
121. Федорова Л. Д. Музей визвольної боротьби України. // Енциклопедія історії України. К., 2010. Т. 7.
122. Франко І. Виклади проф. Масарика в Чикаго. // Літературно-науковий вісник. Річник V. Т. XIX. Л., 1902.
123. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. К., 1977. Т. 10.; 1978. Т. 11.; 1981. Т. 29; 1982. Т. 33; 1986. Т. 46. Кн. 2.; 2008. Т. 53.
124. Худанич В. Берегівська українська гімназія. // Берегівська українська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції. Ужгород, 1997.
125. ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 3, спр. 18.
126. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 2, спр. 1.
127. ЦДАВО України, ф. 4432, оп. 1, спр. 4.
128. Цуп О. Договірні-правова база сучасних українсько-чеських відносин. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород, 2007. Вип. 18.
129. Черняков І. Т., Абашина Н. С. Хвойка Вікентій. // Енциклопедія історії України. К., 2013. Т. 10.
130. Чехословаки на Україні. // Український вістник. Прага-Подебради. 1925. Травень.
131. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник. К., 2001.
132. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р., I частина. Упор. Інж. Сава Зеркаль. Нью Йорк, 1958.
133. Шмигель, М. Беженцы из Восточной Европы в Чехословакии после Первой мировой войны. // Первая мировая война в исторических судьбах Европы: сб. материалов международной научной конференции, г. Вилейка, 18 октября 2014 г. Минск, 2014.
134. Шульга С. А. Чеські легіони у Першій світовій війні. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2008. № 11.
135. Шуст Р. М. Гріш Празький. // Енциклопедія історії України. К., 2004. Т. 2.

136. Яковенко Н. Україна аристократична. // На переломі: друга половина XV-перша половина XVI ст. К., 1994.
137. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924.
138. Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939). Z. Sládek, L. Běloševská a kolektiv autorů. Praha, 1998.
139. Harbul'ová L. T. G. Masaryk – ukrajinská otázka – ukrajinskí političtí představitelia (1917-1920). // T. G. Masaryk a Slované. Praha, 2013.
140. Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Rusové a Ukrajinci. Vratislav Doubek (ed.). Praha, 2016. 2. svazek.
141. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války. Praha, 1991.
142. Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. Praha, 2005.
143. Masaryk T. G. Cesta demokracie II. Praha, 2007.; Cesta demokracie III. Praha, 1994.
144. Pop I. Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha: Libri, 2008.